

УДК 340.132 (477)

Тарас Полянський,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ДОТРИМАННЯ ЗАБОРОНИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: ЇХ ЗМІСТ ТА ВЗАЄМОДІЯ*

У статті досліджуються природно-правові критерії виявлення зловживання правом, які позначаються поняттями «справедливість», «добросовісність», «розумність». Встановлено, що вони є тісно пов'язаними між собою, взаємно визначають одне одного, при цьому перше (справедливість) є більш загальним стосовно двох інших, будучи оціночною категорією вищого рівня.

Ключові слова: зловживання правом, природне право, справедливість, добросовісність, розумність.

Вступні зауваження. Поведінка, котра за своїм змістом є зловживанням правом, вчинюється у межах формальних вимог законодавства чи інших джерел права. Відтак її кваліфікація як протиправної чи підставне застосування за вчинення зловживання правом юридичної відповідальності здебільшого є нелегким, а інколи й практично неможливим завданням. Для виявлення та оцінювання діянь, що мають ознаки зловживання правом, використовуються природно-правовий і позитивістсько-правовий підходи. Перший пов'язаний з використанням, насамперед, таких понять (а точніше їх протилежностей) як: «добросовісність», «розумність», «справедливість», які виступають у ролі відповідних оціночних категорій. Метою цієї статті є короткий аналітичний огляд існуючих поглядів про зміст вказаних понять та особливості їх взаємного поєднання при оцінці певної поведінки як зловживання правом.

Добросовісність. Недобросовісність зловживання правом є однією з найчастіше вживаних правових характеристик такої поведінки. Так, А. Шайо трактує недобросовісність як «функціональний еквівалент зловживання правом» [1]. У юридичній літературі добросовісність ро-

зуміється як «правовий принцип, презумпція, вказівка на винність, вказівка на об'єктивну протиправність поведінки» [2]. Оскільки поняття добросовісності (*bona fides*) зародилося у межах римського приватного права, довгий час ним «оперували» лише у цій (приватно-, цивільно-правовій) сфері відносин (зокрема у договірних відносинах); навіть склалися три різні підходи до розуміння цієї категорії: німецький, французький та англо-американський [3]. Із приватного (цивільного) права принцип добросовісності поширився і на публічно-правову сферу, зокрема на конституційне право. Г. Гаджієв висловив небезпідставну гіпотезу про те, що «вимога, котра впливає із конституційного права та адресована законодавцю у процесі правового регулювання економічних відносин використовувати презумпцію добросовісності та невинуватості, пов'язана із основоположною конституційною нормою, закладеною у ст. 2 Конституції Росії, в силу якої «людина, її права і свободи є вищою цінністю. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина — обов'язок держави» [4]. Аналізуючи використання категорії та принципу добросовісності в інших галузях права, з усією впевненістю можна стверджувати,

* Рекомендовано до друку Львівською лабораторією прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України.

що вона має не лише галузевий, а й загальноправовий (загальнотеоретичний) характер; а взаємозв'язок добросовісності та феномена зловживання правом без усіляких сумнівів може бути предметом навіть філософсько-правового аналізу. Більше того, принцип добросовісності має вагомий теоретичний та практичний значення, він застосовується при характеристиці усіх форм реалізації суб'єктивного права (у т. ч. такої специфічної форми, як застосування юридичних норм) майже будь-якими індивідуальними та колективними суб'єктами права, стосується як матеріального, так і процесуального права.

На наш погляд, критерій добросовісності можна застосовувати до відповідної оцінки незалежно від сфери правових відносин, в яких виникає зловживання правом; більше того, він може інтерпретуватися не лише як загальноправова (загальнотеоретична) категорія, а й як філософсько-правова. Більше того, добросовісність слід розглядати лише через засноване на засадах розумності взаємне та нерозривне поєднання моральної (у значенні совісної, сумлінної стовно себе) та чесної (стосовно інших членів відповідного соціуму) поведінки. Порушення такого зв'язку й буде кваліфікуватися як недобросовісна поведінка.

Розумність. Ще однією природно-правовою категорією, що застосовується для оцінювання зловживання правом, є розумність. Досить часто навіть вважається, що лише її достатньо для визнання певного діяння як зловживання правом [5]. Крім того, як зазначають деякі дослідники: «Доктрина зловживання правом не знайома загальному праву, яке з успіхом заміняє її критерієм розумності» [6].

Незважаючи на те, що цей термін досить часто вживається як у вітчизняному, так і в зарубіжному законодавстві, а також у міжнародному праві, його зміст і досі є предметом наукових дискусій. Найчастіше поняття розумності та відповідні його доктринальні правові дослідження можна зустріти у галузі цивільного права. Розумність є одним із основних принципів договірних прав: «Розум є джерелом договору, а критерій розумності визначає його зміст та ре-

алізацію»; він відіграє одну із найважливіших ролей у зовнішньоекономічних відносинах [7]. «Досить вагомим значення принципу розумності й у системі загального права. Тут саме загальне право трактується як «досконалість розуму». Як підкреслюють англійські юристи, «розум — це життя права, і загальне право є не що інше, як розум». ... В англійському праві під розумним рішенням спору розуміють пошук рішення, яке найбільше відповідає нормам діючого права, а тому найкраще забезпечує порядок відповідно до справедливості, котра і становить основу права» [8].

Майже всі дослідники розумності, зважаючи на складність найбільш адекватного його сприйняття (розуміння), сходяться на думці, що його застосування потребує «більшої спеціальної юридичної підготовки, ніж самоочевидні юридичні норми», але при цьому воно залишається «невідворотним» [9]. Відтак «розумність чи нерозумність поведінки суб'єкта ... може бути встановлена лише судом із врахуванням фактичних обставин, в яких знаходився суб'єкт» [10]. При цьому розумність застосовується до обох сторін (зловживача та його «жертви») у відповідних відносинах; а у випадку наявності судового спору як до відповідача, так і до позивача [11].

На наш погляд, розумність, *по-перше*, є обов'язковою оціночною категорією, що використовується при характеристиці зловживання правом та є відображенням відсутності гармонійного поєднання сумлінності та чесності певного діяння, а відтак є свідченням його недобросовісності та суперечності суспільним інтересам. *По-друге*, установити нерозумність поведінки для подальшої її кваліфікації як зловживання правом можна лише крізь призму об'єктивного аспекту аналізованої оціночної категорії; при цьому суб'єктом відповідного встановлення (оцінки) може бути лише суд чи уповноважений правозастосовчий орган, який якраз і покликаний оцінити нерозумність поведінки індивідуальних та колективних суб'єктів суспільних відносин під час здійснення їхніх прав та виконання обов'язків, які можуть проявлятися як у формі дій, так і у формі бездіяльності. *По-третє*, найчастіше ро-

зумність як характеристика відповідної поведінки підміняється такими іншими характеристиками, як її доцільність, законність, поведінкою особи з нормальним, середнім рівнем інтелекту, знань та життєвого досвіду тощо. У контексті зловживання правом нерозумну поведінку можна розглядати як тотожну недоцільній лише якщо суб'єкт-зловживач правом порушуватиме загальні цілі того суспільства, до якого він належить. Між тим, загальні цілі суспільства не слід підмінити законністю (у сенсі юридичної, виключно позитивної законності), вони потребують тлумачення та уточнення при аналізі обставин кожної окремої справи та у результаті, у виняткових випадках, можуть суперечити конкретним нормам закону (насамперед, його формулюванням). Тому нерозумність поведінки буде співпадати з її незаконністю лише коли під останньою розумітиметься суперечність не лише «букві» закону, а й його «духу» (цілям, меті тощо, які не завжди виразно та якісно сформульовані у його тексті та можуть перетлумачуватися залежно від обставин кожної окремої справи). *По-четверте*, зловживач правом, зазвичай, у відповідній сфері суспільних відносин володіє вищим від середнього рівнем інтелекту, знань та життєвого досвіду, проте, вирішуючи вчинити відповідне діяння, він, через неадекватну оцінку узгодженості власних та суспільних інтересів, яка обумовлена невірною оцінкою власного життєвого досвіду, застосовує свій інтелект і знання для заподіяння шкоди суспільним інтересам.

Справедливість. Перші спроби осягнути сутність справедливості були здійснені ще у Давній Греції, Римі та Китаї [12]. Китайські мудреці Мо-цзи, Мен-цзи подібно до Платона тлумачили справедливість як «належний стан речей у суспільстві, державі й світі» [13]. Близьким до давньогрецьких уявлень про справедливість було і біблейське трактування її змісту та сутності, де вона «вміщувалась» у вислові «кожному своє» [14]. У період Середньовіччя, Ренесансу та Нового Часу в класичній європейській свідомості під впливом основних ідей християнства та здебільшого класичної грецької філософії було сфор-

мовано три основні концепти справедливості: «1) зрівнювальна справедливість, яка передбачає, що відносини між соціальними суб'єктами носять егалітарний характер і кожен з них має рівні права та обов'язки, в межах, що визначені договором; 2) розподільча справедливість; тобто та, що передбачає наявність певної суми благ чи прав, які слід розподілити між суб'єктами. Вихідною позицією тут виступає природна рівність людей; 3) відплатувальна справедливість, що розповсюджується на галузь покарання за правопорушення, спирається на принцип таліону і виражається як рівність всіх перед законом» [15]. На сучасному етапі розвитку філософії при інтерпретації справедливості як певної «чесноти», «правила» було сформовано такі три найбільш значущі її концепції: справедливість як а) чесність (Дж. Ролз), б) теорія вимог (Р. Нозік), в) як обмін (О. Геффе) [16]. Потреба в дещо іншому аспекті оцінки та дослідження справедливості обґрунтовується у католицизмі: «Специфічною особливістю католицького розуміння справедливості як християнської природно-правової засади стає ідея «моральної недостатності» цього принципу [17].

Майже в усіх наведених вище дефініціях чи характеристиках явища справедливості наголошується на деякому співвідношенні, узгодженні тощо різних предметів оцінки: «Категорія справедливості передбачає ... *співвідношення* кількох (двох або більше) моментів...»; «Справедливість має на увазі *вимогу відповідності* між практичною роллю людини чи соціальної групи в житті суспільства та їх соціальним становищем... *Невідповідність* у цих відношеннях оцінюється як несправедливість»; «...перспективним є пошук визначення справедливості як ... соціального факту, що являє собою форму *істинного співвідношення* міри свободи та рівності...»; справедливість трактується як «оптимальна міра співвідношення протилежних інтересів» і як «показник їх співвідношення» тощо. Відтак ми припускаємо, що «належність» як основна складова сутнісної характеристики справедливості полягає в «істинному», «відповідному» узгодженні (порівнюванні

тощо) відповідних предметів оцінки (інтересів (потреб) суб'єктів суспільного життя). Більше того, аби у результаті бути «істинною» та «відповідною», така оцінка повинна ґрунтуватися на таких принципах (заасадах): 1. *Кожний суб'єкт суспільних відносин володіє рівнозначною з іншими одновидовими суб'єктами цінністю.* 2. *Кожний суб'єкт суспільних відносин повинен отримувати суспільні блага відповідно до власних якостей, здібностей та заслуг (діянь).* 3. *Суспільні відносини повинні бути етично насиченими.* 4. *Оцінка справедливості суспільних відносин повинна бути пропорційною і збалансованою* [детальніше див.: 18].

Зробивши короткий огляд окремих правових аспектів справедливості, можна дійти таких висновків стосовно її зв'язку зі зловживанням правом. *По-перше*, незважаючи на те, що законодавство може заперечувати категорію правової справедливості чи бути їй індивідуентним до неї [див., напр.: 19], її використання для виявлення у соціальних явищах зловживань правом та подальшого застосування юридичної відповідальності за їх вчинення є необхідним. *По-друге*, будь-яке правопорушення (у т. ч. зловживання правом) є несправедливим. Однак характерною рисою зловживань правом є те, що вони одночасно є ще й законними, тобто юридично дозволеними, формально незабороненими. *По-третє*, несправедливість зловживання правом проявляється у такій поведінці індивідуальних чи колективних суб'єктів права, котрі, реалізуючи або застосовуючи юридичні норми: а) неадекватно збалансують власні інтереси (потреби) з потребами інших суб'єктів або б) неадекватно оцінюють наявність балансу інтересів (потреб) інших суб'єктів та/чи в) не встановлюють адекватний баланс після виявлення його відсутності (останнє найчастіше стосується діяльності уповноважених правозастосовчих органів).

Взаємозв'язок добросовісності, розумності та справедливості при оцінці зловживання правом. Правові категорії справедливості, добросовісності та розумності є тісно взаємопов'язаними. Такий взаємозв'язок не лише відображе-

ний у відповідному (насамперед, цивільному) законодавстві, а й часто є об'єктом наукового аналізу, зокрема у межах дослідження категорії зловживання правом. В основному дискусії ведуться щодо співвідношення цих категорій, впливу на сутність одне одного, рівня їх взаємного проникнення та впливу на встановлення сутнісних характеристик зловживання правом. Нижче ми спробуємо подати результати аналізу нашого бачення їхнього взаємозв'язку і визначити їхнє поєднання зі зловживанням.

Найчастіше добросовісність аналізується у нерозривній єдності зі справедливістю, навіть ототожнюється з нею. Такий підхід отримав свій початок ще у часи Римської імперії: [20, 21]. Коментуючи наведені характеристики, потрібно зауважити, що хоча тоді добросовісність інтерпретувалася насамперед як чесність, тобто як виявлення та здійснення справжнього значення угоди (правочину) сторін, а тому акцентувалась увага на потребі відповідності «букви» договору його «духу» (справжньому значенню), то пізніше внаслідок фактичного ототожнення добросовісності зі справедливістю, «дух» договору отримав більш широке трактування (ніж звичайна відповідність справжньому значенню) та пріоритетне значення порівняно з його «буквою» (а тому здійснення договору могло відбуватися навіть у супереч його «букві»). Охарактеризована тенденція продовжилась і у часи Середньовіччя, фактично ставши однією зі складових формування концепції природного права (природних прав людини) [22].

На сучасному етапі у вітчизняному праві стверджується, що добросовісність відіграє роль межі здійснення прав, а у договірному праві є одним із найбільш ефективних засобів перевірки справедливості договорів [23]. Зарубіжні науковці, як стверджується в літературі, теж досить часто ототожнюють справедливість і добросовісність [24]. Тієї позиції, що добросовісність і справедливість «співпадають за своїм змістом поняття», дотримувались і дотримуються багато юристів-міжнародників [25]. Інколи у наукових працях можна помітити відсутність чіткого розмежування добросовісності та розумності, фактичне вклю-

чення останнього у зміст першого [26]. Як продовження цього підходу зустрічається точка зору, відповідно до якої «одним із проявів принципу добросовісності виступає принцип доцільності, розсудливості, розумності [27]; а далі навіть висувається гіпотеза про те, що добросовісність є загальним поняттям стосовно двох інших принципів — розумності та справедливості [28]. Такий підхід до розуміння означених правових категорій був утілений, до прикладу, у договірному законодавстві Голландії: «У ЦК Голландії поняття «розумність» та «справедливість» використовуються для позначення добросовісності у сфері зобов'язального права, що підкреслює органічний взаємозв'язок між принципами добросовісності, справедливості, розумності» [29].

Кожна з охарактеризованих наукових точок зору має раціональне «зерно», яке частково й використовувалося нами при характеристиці досліджуваних категорій. Між тим, ми дотримуємося позиції, що насправді більш широкою правовою категорією є справедливість, яка й охоплює добросовісність і розумність. Спробуємо її обґрунтувати.

Насамперед потрібно нагадати, що під поняттям добросовісності, як ми з'ясували, розуміється здійснення суб'єктом суспільно-правових відносин поведінки: а) сумлінно та відповідно до власних інтересів (потреб) і б) морально, чесно, відповідно до існуючих соціальних та інших норм (у т. ч. відповідно до встановлених норм права) та з урахуванням інтересів (потреб) інших суб'єктів цих відносин (у т. ч. всього суспільства, держави). Також ми встановили, що розумність поведінки проявляється в адекватному збалансуванні (поєднанні, узгодженні тощо) як згаданих вимог совісті із вимогами моралі, чесності, соціальних та інших норм, так і власних інтересів (потреб) з інтересами (потребами) інших суб'єктів суспільно-правових відносин. І, нарешті, ми дійшли висновку, що потреба у збалансуванні інтересів (потреб) різних суб'єктів суспільно-правових відносин лежить в основі справедливості (зокрема її правового виду), а якщо точніше — походить саме зі справедли-

вості. Відтак, ми припускаємо, що: по-перше, добросовісність та розумність є невіддільними одна від одної та взаємно проникають одна в одну; по-друге, справедливість є онтологічним джерелом справжньої добросовісності й розумності. Третім важливим висновком, який логічно випливає із двох попередніх, є те, що справедливість, порівняно з добросовісністю та розумністю, є оціночною категорією вищого (другого) рівня.

На підставі взаємопов'язаності добросовісності, розумності та справедливості може скластися враження, що вони всі рівнозначні, але це не так. За допомогою добросовісності та розумності оцінюють, характеризують лише частину, певну якісну сторону поведінки, а справедливість охоплює її цілком (поєднуючи і першу, і другу). Тобто спочатку ми оцінюємо поведінку як добросовісну та розумну, і лише пізніше, на підставі поєднання цих оцінок, можемо сказати, що така поведінка є справедливою. Крім того, якщо добросовісність та розумність поведінки все таки більше стосуються суб'єктів її здійснення, то справедливість — інших суб'єктів, врахування їхніх інтересів (потреб) та збалансування з власними. Можна припустити також і те, що добросовісність і розумність здебільшого зорієнтовані на процес здійснення певної поведінки, а справедливість, навпаки, — на результат такої поведінки та встановлення наявності балансу інтересів (потреб). Тому справедливість є немовби «відірваною» від добросовісності та розумності, знаходиться дещо окремо, вище над ними.

Між тим, потрібно звернути увагу на те, що не будь-яка добросовісна чи розумна поведінка є відразу справедливою у її правовому значенні. Лише деяка поведінка, котра є добросовісною чи розумною, одночасно є справедливою, але при цьому будь-яка справедлива поведінка є і добросовісною, і розумною. Поєднання у справедливості добросовісності та розумності впливає на змістовний обсяг першого і другого, звужуючи його (про що згадувалося при аналізі цих правових категорій) через збалансування різних відповідних протилежностей. Під добросовісністю не розуміється будь-яка

моральна, чесна тощо поведінка, так само як і під розумністю будь-яке раціональне збалансування цієї поведінки та відповідних потреб, але таке збалансування, котре відповідає всім охарактеризованим принципам справедливої поведінки, зокрема у правовій сфері. Тому між правовою справедливістю та добросовісністю і розумністю в їхніх об'єктивних аспектах не може бути суперечності, дві останні повністю включаються, є складовими частинами першої; лише у такому контексті можна ствердити, що і добросовісність, і розумність, є проявами справедливості, і, навпаки, справедливість — проявом добросовісності та розумності, тобто вони не лише взаємопов'язані, а й переходять одне в одного. Відтак, мабуть, найбільш виправданим буде вжиття у законодавстві відповідних термінів у такому логічному порядку (що, зрештою, й має місце у цивільному законодавстві багатьох країн): а) добросовісність, розумність, справедливість, б) справедливість, добросовісність, розумність або в) справедливість (добросовісність, розумність); його ж слід дотримуватись і при науковому аналізі відповідних правових категорій.

Насправді всі три зазначені оціночні правові категорії при характеристиці зловживання правом є тісно взаємопов'язаними. Із вищенаведеного їх аналізу можна висувати, що:

а) недобросовісна чи нерозумна поведінка, котру ми кваліфікуємо як зловживання правом, завжди буде нерозумною чи, відповідно, недобросовісною та, зрештою (і у першому, і в другому випадках) — й несправедливою;

б) несправедлива поведінка, котру ми кваліфікуємо як зловживання правом, завжди буде і недобросовісною, і нерозумною. Більше того, обґрунтовано довести, що конкретний випадок із практики, про котрий стверджується, що він є зловживанням правом, є недобросовісною поведінкою, можна лише після встановлення його нерозумності та несправедливості.

Те саме стосується нерозумної чи несправедливої поведінки як характерис-

тик зловживання правом. Зрештою, ми не відкидаємо можливості загальної (поверхової) оцінки зловживання правом за допомогою лише однієї з відповідних оціночних категорій, однак навіть у цьому випадку потрібно завжди розуміти, що недобросовісна поведінка, котра є зловживанням правом, за своєю сутністю завжди є одночасно і нерозумною, і несправедливою (і так стосовно кожної з оціночних категорій). Крім того, звернемо увагу й на те, що поєднання недобросовісності, нерозумності та несправедливості як оціночних характеристик певної поведінки не є автоматично свідченням того, що така поведінка є зловживанням правом. Для такого висновку потрібна наявність усіх інших ознак цього явища, оскільки такі характеристики стосуються й, зокрема, зловживання соціальною свободою загалом. Тому є важливою також наявність суб'єктивного юридичного права чи обов'язку, недосконалість нормативного формулювання якого дає можливість використати його на шкоду (на зло) чи створити реальну загрозу його заповідання. Проте останнє, вважаємо, не може бути перешкодою для включення відповідних оціночних категорій до визначення (дефініції) зловживання правом, як це, наприклад, зробив В. Крусс, дійшовши висновку, що «...зловживання правом — ... прямо чи опосередковано спрямоване проти цілей справедливого (конституційованого) порядку суспільних відносин...» [30].

Короткий висновок. Для виявлення та оцінювання діянь, що мають ознаки зловживання правом, використовуються природно-правовий і позитивістсько-правовий підходи. Перший пов'язаний з використанням понять (а точніше їх протилежностей) «справедливість», «добросовісність», «розумність» та деяких інших, які виступають у ролі відповідних оціночних категорій; вони є тісно пов'язаними між собою, взаємно визначають одне одного, при цьому перше (справедливість) є більш загальним стосовно двох інших, будучи оціночною категорією другого (вищого) рівня.

ПРИМІТКИ

1. Шайо А. Злоупотребление основными правами, или парадоксы преднамеренности / Андраш Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. — 2008. — № 2. — С. 162—182.
2. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 151.
3. Дерюгина Т. В. Пределы осуществления гражданских прав : монография / Т. В. Дерюгина. — М. : Зерцало-М, 2010. — С. 212—244.
4. Гаджиев Г. А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами / Г. А. Гаджиев // Государство и право. — 2002. — № 7. — С. 54—62.
5. Каламкарян Р. А. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях / Р. А. Каламкарян. — М. : Наука, 2004. — С. 264.
6. Маттеи У. Основные положения права собственности / У. Маттеи, Е. А. Суханов. — М. : Юрист, 1999. — С. 211.
7. Каламкарян Р. А. Зазнач. праця.
8. Там само.
9. Маттеи У. Зазнач. праця.
10. Гражданское право : учебник / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — Т. 1. Общая часть. — С. 531.
11. Маттеи У. Зазнач. праця. — С. 229.
12. Грицук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. Грицук. — К. : Атіка, 2007. — С. 106.
13. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посіб. — 6-те вид. / В. А. Малахов. — К. : Либідь, 2006. — С. 197.
14. Грицук О. В. Зазнач. праця. — С. 105.
15. Там само. — С. 107—108.
16. Рабінович С. Соціально-етичне обґрунтування прав людини: католицька інтерпретація / Сергій Рабінович // Українське право. — 2005. — Ч. 1. — С. 94—108.
17. Там само. — С. 100.
18. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) / Т. Т. Полянський // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (гол. ред.) [та ін.]. — Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 25. — Л. : Галицький друкар, 2012. — С. 310—332.
19. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель. — М. : NOTA BENE, 2000. — С. 63.
20. Дерюгина Т. В. Зазнач. праця.
21. Сазанова И. В. О соотношении понятий «недобросовестность» и «злоупотребление правом» / И. В. Сазанова // Российский юридический журнал. — 2008. — № 1. — С. 172—178.
22. Дерюгина Т. В. Зазнач. праця.
23. Малиновский А. А. Зазнач. праця. — С. 155.
24. Багач Е. Застосування принципів справедливості, добросовісності та розумності у цивільному праві України / Едуард Багач // Юридична Україна. — 2009. — № 8. — С. 61—65.
25. Дмитриева Г. К. Принцип добросовестности в современном международном праве / Г. К. Дмитриева // Известия высших учебных заведений «Правоведение». — 1979. — № 6. — С. 82—86.
26. Конституционная экономика : учеб. для юрид. и экономич. высших учебных заведений / под ред. П. Д. Баренбойма, Г. А. Гаджиева, В. И. Лафитского, В. А. Мау. — М. : Юстицинформ, 2006. — С. 185.
27. Сазанова И. В. Зазнач. праця.
28. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Крусс. — М. : НОРМА, 2007. — С. 60.
29. Дерюгина Т. В. Зазнач. праця.
30. Крусс В. И. Зазнач. праця. — С. 648.

Полянський Тарас. Естествено-правові критерії оцінки скоблюдения запрета злоупотребления правом: их содержание и взаимодействие.

В статье исследуются естествено-правовые критерии выявления злоупотребления правом, которые обозначаются понятиями «справедливость», «добросовестность», «разумность». Установлено, что они тесно связаны между собой, взаимно определяют друг друга, при этом первое (справедливость) является более общим касательно двух других, будучи оценочной категорией высшего уровня.

Ключевые слова: злоупотребление правом, естественое право, справедливость, добросовестность, разумность.

Polyanskiy Taras. Natural law criteria for assessing compliance with the prohibition of abuse of law: their content and interaction.

In the article natural law criteria for the identification of abuse of law, which are designated by the terms «justice», «good faith», «reasonableness» — are being researched. It is stated that they are closely related to each other, define each other, wherein «justice» is more general than other two categories being an assessing category of higher level.

Key words: abuse of law, natural law, justice, good faith, reasonableness.